

ZAMONAVIY JAMIYAT TARAQQIYOTIDA IJTIMOYIY- FALSAFIY QADRIYATLARNING O'RNI

Muallif: Mamatqulova Nilufar Xusanovna

Ta'lim muassasasi: Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy-falsafiy qadriyatlarning tutgan o'rnini, ularning inson dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlar va jamiyat barqarorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Globallashuv, raqamli texnologiyalar rivoji, axborot oqimining jadallashuvi va turmush tarzidagi o'zgarishlar sharoitida an'anaviy hamda zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlar yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy hamjihatlik, inson qadr-qimmati, adolat, mas'uliyat, bag'rikenglik va fuqarolik faolligining jamiyat rivojida ahamiyati falsafiy nuqtayi nazardan asoslanadi. O'zbekiston jamiyatida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashning ayrim ustuvor yo'nalishlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: jamiyat falsafasi, ijtimoiy qadriyatlar, globallashuv, ma'naviyat, ijtimoiy ong, inson qadri, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy hamjihatlik, milliy qadriyatlar, raqamli madaniyat.

Kirish

Jamiyat insonlarning oddiy yig'indisi emas, balki ularning o'zaro munosabatlari, umumiy manfaatlari, tarixiy tajribasi, ma'naviy qarashlari va faoliyati orqali shakllanadigan murakkab ijtimoiy tizimdir. Ushbu tizimning barqarorligi va taraqqiyoti iqtisodiy imkoniyatlar, siyosiy institutlar hamda huquqiy me'yorlar bilan bir qatorda, jamiyat a'zolari tomonidan e'tirof etiladigan qadriyatlarga ham bevosita bog'liq. Shu ma'noda, ijtimoiy-falsafiy qadriyatlarni o'rganish jamiyatning mohiyatini, rivojlanish yo'nalishlarini va insonning undagi o'rnini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda dunyoda kechayotgan globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, migratsiya, urbanizatsiya va madaniyatlararo aloqalarning kengayishi ijtimoiy munosabatlarning mazmunini o'zgartirmoqda. Bir tomondan, bu jarayonlar insonlarning bilim olish, axborot almashish va turli madaniyatlar bilan tanishish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, yolg'on axborot,

iste'molchilik kayfiyati, ijtimoiy befarqlik, avlodlar o'rtasidagi qarashlar farqi va ma'naviy mezonlarning zaiflashuvi kabi muammolarni ham yuzaga chiqarishi mumkin.

Bunday sharoitda jamiyat taraqqiyotini faqat iqtisodiy o'sish yoki texnologik yangilanish bilan baholash yetarli emas. Taraqqiyot insonning erkinligi, qadr-qimmat, ijtimoiy imkoniyatlari va o'zaro ishonch darajasi bilan ham o'lchanishi lozim. Amartya Sen o'zining "Development as Freedom" asarida rivojlanishni insonning real erkinliklari va imkoniyatlarini kengaytirish bilan bog'laydi [1]. Ushbu yondashuv jamiyat taraqqiyotiga faqat moddiy natijalar orqali emas, balki inson hayotining sifati va ijtimoiy imkoniyatlar nuqtayi nazaridan ham qarash zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi zamonaviy jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy-falsafiy qadriyatlarning mohiyati va funksiyalarini ochib berish, globallashuv hamda raqamli transformatsiya sharoitida ularning o'zgarishini tahlil qilish va ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlashning muhim yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Asosiy qism

1. Ijtimoiy-falsafiy qadriyatlarning mohiyati va jamiyat hayotidagi vazifalari

Qadriyat tushunchasi inson va jamiyat uchun muhim bo'lgan, muayyan ma'no va ahamiyat kasb etadigan moddiy hamda ma'naviy hodisalarni ifodalaydi. Adolat, erkinlik, tinchlik, halollik, insonparvarlik, o'zaro hurmat, mas'uliyat, bilim va mehnatsevarlik ijtimoiy hayotda muhim o'rin tutadigan qadriyatlardir. Ular insonning xatti-harakatlarini baholash, hayotiy maqsadlarini belgilash va boshqa kishilar bilan munosabatlarini tartibga solishda mezon vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan qadriyatlar faqat alohida shaxsning shaxsiy qarashlari bilan cheklanmaydi. Ular tarixiy tajriba, madaniy meros, ta'lim-tarbiya, ijtimoiy institutlar va kundalik munosabatlar orqali shakllanadi hamda avloddan avlodga o'tadi. Shu bilan birga, qadriyatlar mutlaqo o'zgarmas hodisa ham emas. Jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy sharoitlari o'zgarishi natijasida ayrim qadriyatlarning mazmuni qayta talqin qilinishi, yangi ijtimoiy ehtiyojlar bilan boyishi mumkin.

Ijtimoiy qadriyatlarning birinchi muhim vazifasi **me'yoriy-tartibga soluvchi vazifa** hisoblanadi. Masalan, halollik va adolatga e'tibor insonlarni o'zaro munosabatlarda

mas'uliyatli bo'lishga undaydi. Qonuniy me'yorlar xatti-harakatlarning tashqi chegaralarini belgilasa, qadriyatlar insonning ichki e'tiqodi va axloqiy tanloviga ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchi vazifa — **birlashtiruvchi vazifa**. Umumiy maqsadlar va ma'naviy mezonlar odamlar o'rtasidagi ishonchni kuchaytirib, ijtimoiy hamkorlikni rivojlantiradi. Biroq jamiyatdagi birlik barcha insonlarning bir xil fikrlashini anglatmaydi. Barqaror ijtimoiy hamjihatlik turli qarashlarga ega insonlarning umumiy huquq va majburiyatlarni tan olishi, kelishmovchiliklarni muloqot orqali hal qila olishi bilan belgilanadi.

Uchinchi vazifa — **tarbiyaviy va yo'naltiruvchi vazifa**. Oila, ta'lim muassasalari, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar orqali shakllanadigan qadriyatlar yoshlarning dunyoqarashi, fuqarolik pozitsiyasi va jamiyat oldidagi mas'uliyatiga ta'sir qiladi. Bunda faqat nasihat qilish emas, balki kattalarning shaxsiy namunasi, adolatli munosabat va amaliy faoliyat ham muhimdir.

Fransuz sotsiologi Emil Dyurkgeym jamiyatdagi birdamlik masalasini mehnat taqsimoti bilan bog'liq holda o'rgangan. Uning fikrlarini umumlashtirib aytganda, zamonaviy jamiyatda kishilar turli kasb va vazifalarni bajarsalar-da, o'zaro bog'liqlik hamda hamkorlik orqali yagona ijtimoiy tizimni tashkil etadilar [2]. Demak, zamonaviy jamiyatning barqarorligi faqat umumiy an'analarga emas, balki o'zaro ishonch, kasbiy mas'uliyat va bir-birining huquqlarini tan olishga ham tayanadi.

2. Globallashuv sharoitida an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar munosabati

Globallashuv turli mamlakatlar va xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy hamda axborot aloqalarining kuchayish jarayonidir. Ushbu jarayon ijtimoiy qadriyatlar tizimiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, u inson huquqlari, ta'lim, ilm-fan, bag'rikenglik va xalqaro hamkorlik kabi g'oyalarning keng tarqalishiga sharoit yaratadi. Ikkinchi tomondan, mahalliy madaniyatlarning bir xillashuvi, iste'molchilik qarashlarining kuchayishi va milliy o'zlikni anglash bilan bog'liq muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

An'anaviy qadriyatlar xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlar, tili, madaniyati, oilaviy munosabatlari va jamoaviy tajribasida namoyon bo'ladi. Zamonaviy qadriyatlar esa shaxs mustaqilligi, teng imkoniyatlar, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, innovatsiya va fuqarolik faolligi kabi tamoyillar bilan chambarchas bog'liq. Biroq an'anaviy va zamonaviy

qadriyatlarni bir-biriga mutlaqo zid hodisalar sifatida talqin qilish to'g'ri emas. Ular o'zaro boyishi va jamiyatning yangi ehtiyojlariga mos ravishda uyg'unlashishi mumkin.

Masalan, kattalarga hurmat va oilaviy birdamlik kabi an'analar yoshlarning mustaqil fikrlashi, sifatli ta'lim olishi va kasbiy rivojlanishiga to'sqinlik qilmasligi kerak. Aksincha, avlodlar o'rtasidagi hurmat o'zaro fikr almashish, tajriba uzatish va yoshlarning imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlash orqali yanada mazmunli bo'ladi. Shuningdek, shaxs erkinligi ham jamiyat oldidagi mas'uliyatni inkor etmaydi. Erkinlik boshqa insonlarning huquq va qadr-qimmatini hurmat qilish bilan uyg'unlashgandagina ijtimoiy jihatdan samarali namoyon bo'ladi.

UNESCOning 2001-yilda qabul qilingan Madaniy xilma-xillik to'g'risidagi umumjahon deklaratsiyasida madaniy xilma-xillik insoniyatning umumiy merosi sifatida e'tirof etiladi [3]. Ushbu yondashuv madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni nizolar manbai sifatida emas, balki insoniyatning ma'naviy va ijodiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi omil sifatida ko'rishga undaydi.

Shu nuqtayi nazardan, globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash boshqa madaniyatlardan uzilish degani emas. Aksincha, o'z tarixini, tilini va ma'naviy merosini chuqur bilgan jamiyat boshqa xalqlar tajribasini tanqidiy o'rganish, foydali jihatlarini o'zlashtirish va xalqaro hamkorlikda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Muhim vazifa — milliy qadriyatlarni zamonaviy bilim, inson huquqlari va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillari bilan uyg'unlashtirishdir.

3. Raqamli jamiyat va ijtimoiy qadriyatlarning transformatsiyasi

Raqamli texnologiyalar zamonaviy jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotiga chuqur kirib bormoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron ta'lim va sun'iy intellekt vositalari axborot olish, bilim almashish hamda ijtimoiy muloqot imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Biroq texnologik taraqqiyotning ijobiy natijalari o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi. Ularning jamiyatga ta'siri texnologiyalardan qanday maqsadda va qanday axloqiy mezonlar asosida foydalanilishiga ham bog'liq.

Birinchi muhim masala — axborot madaniyatidir. Raqamli makonda har bir inson nafaqat axborot iste'molchisi, balki uning tarqalishiga ta'sir ko'rsatuvchi ishtirokchi hamdir. Tekshirilmagan xabarlarni ulashish, boshqa shaxsning sha'ni va qadr-qimmatiga putur yetkazish, kiberbulling va manipulyativ materiallarni tarqatish ijtimoiy ishonchga salbiy

ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli raqamli savodxonlik faktlarni tekshirish, manbalarni solishtirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va muloqot odobiga rioya etishni ham qamrab olishi lozim.

Ikkinchi masala — insoniy muloqotning mazmunidir. Virtual aloqalar masofalarni qisqartirsa-da, ular yuzma-yuz muloqot, hamdardlik va bevosita ijtimoiy tajribaning o'rmini har doim ham to'liq bosa olmaydi. Ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotning keskinlashuvi, boshqalarning hayotini faqat tashqi ko'rinish yoki moddiy muvaffaqiyat orqali baholash kabi holatlar insonlarda norozilik va ijtimoiy taqqoslashni kuchaytirishi mumkin. Shu bois raqamli madaniyat texnik ko'nikmalar bilan birga, hurmat, mas'uliyat va tanqidiy tafakkurga ham tayanishi zarur.

Uchinchi masala — raqamli tenglikdir. Texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari hudud, daromad, yosh va ta'lim darajasiga qarab farqlanishi mumkin. Agar aholining ayrim guruhlarini sifatli internet, raqamli xizmatlar yoki zarur bilimlardan foydalana olmasa, mavjud tengsizlik yanada kuchayishi ehtimoli bor. Shu sababli raqamli taraqqiyotda texnologik infratuzilmani rivojlantirish bilan birga, barcha qatlamlar uchun ta'lim va axborot imkoniyatlarini kengaytirish ham muhimdir.

Demak, zamonaviy jamiyatda texnologik taraqqiyot va ma'naviy taraqqiyot bir-birini to'ldirishi lozim. Raqamli vositalarning samaradorligi ularning inson qadr-qimmati, shaxsiy hayot daxlsizligi, adolat va ijtimoiy farovonlikka xizmat qilishi bilan ham baholanishi kerak.

4. O'zbekiston jamiyatida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi

O'zbekiston jamiyatining ma'naviy hayotida oila, mahalla, kattalarga hurmat, o'zaro yordam, mehmondo'stlik, hamjihatlik va ta'limga intilish kabi qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Ushbu qadriyatlar tarixiy tajriba va madaniy meros bilan bog'liq bo'lib, kishilar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot ularga yangicha mazmun berish, ularni teng huquqlilik, qonun ustuvorligi, inson qadr-qimmati va shaxsiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtirishni talab qiladi.

O'zbekiston sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlar munosabatini tahlil qilishda, avvalo, inson manfaatlari va jamiyat farovonligi o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratish lozim. Masalan, oilaviy birdamlik oiladagi har bir a'zoning fikri, huquqi va imkoniyatlariga hurmat bilan birga namoyon bo'lishi kerak. Mahalla hamjihatligi esa

faqat umumiy tadbirlarda ishtirok etish bilan emas, balki ehtiyojmandlarni qo'llab-quvvatlash, yoshlarning ta'lim olishi uchun sharoit yaratish va ijtimoiy muammolarni hamkorlikda hal etish orqali ham o'lganadi.

Ta'lim tizimi ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Ta'limning vazifasi faqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni berishdan iborat emas. U mustaqil fikrlaydigan, dalillarga tayanadigan, boshqalarning qarashlarini hurmat qiladigan va o'z faoliyati oqibatlari uchun mas'uliyatni his etadigan shaxsni tarbiyalashga ham xizmat qilishi kerak. Bunday yondashuv yoshlarning ijtimoiy hayotda faol qatnashishi, tashabbus ko'rsatishi va jamoat manfaatlariga befarq bo'lmasligiga yordam beradi.

Yana bir muhim yo'nalish — mehnat va kasbiy etika madaniyatidir. Jamiyatda halol mehnat, kasbiy mahorat, va'daga sodiqlik, qonunlarga rioya qilish va jamoat mulkiga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish qadriyatlari mustahkam bo'lsa, ijtimoiy ishonch va hamkorlik uchun qulay muhit shakllanadi. Aksincha, kundalik hayotda e'lon qilingan tamoyillar bilan amaliy xatti-harakatlar o'rtasida tafovut yuzaga kelsa, qadriyatlarning tarbiyaviy ta'siri susayadi.

Shuning uchun ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirishda targ'ibot bilan cheklanib qolmasdan, ularning amaliy ifodasini ta'minlash zarur. Adolat tamoyili qaror qabul qilishda, mas'uliyat mehnat jarayonida, bag'rikenglik turli fikrlarga munosabatda, insonparvarlik esa yordamga muhtoj kishilar bilan muomalada namoyon bo'lishi lozim.

5. Ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlashning ustuvor yo'nalishlari

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy-falsafiy qadriyatlarning barqaror rivojlanishi bir nechta o'zaro bog'liq yo'nalishlarga e'tibor qaratishni talab etadi.

Birinchidan, **qadriyatlarga asoslangan ta'limni rivojlantirish** zarur. Ta'lim jarayonida inson huquqlari, adolat, bag'rikenglik, ekologik mas'uliyat, halollik va tanqidiy fikrlash masalalarini amaliy misollar orqali yoritish lozim. O'quvchi va talabalarni faqat tayyor xulosalarni yodlashga emas, balki ijtimoiy muammolarni mustaqil tahlil qilishga o'rgatish muhimdir.

Ikkinchidan, **oila, ta'lim muassasalari va mahalla hamkorligini kuchaytirish** kerak. Qadriyatlar samarali shakllanishi uchun tarbiya jarayonida izchillik bo'lishi muhim. Oila

mehr, ishonch va mas'uliyatning dastlabki muhitini yaratsa, ta'lim muassasasi bilim va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, mahalla esa jamoaviy tajriba va hamkorlik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Uchinchi, **ochiq muloqot va fuqarolik faolligini qo'llab-quvvatlash** lozim. Turli fikrlarni tinglash, dalillarga asoslangan munozara yuritish va kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalari ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydi. Jamiyatdagi birlikni sun'iy ravishda bir xil fikrlashga tenglashtirmasdan, xilma-xil qarashlar doirasida umumiy manfaatlarni topishga intilish kerak.

To'rtinchi, **raqamli va axborot madaniyatini oshirish** muhimdir. Aholining turli yosh guruhlariga axborot manbalarini tekshirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, internetdagi odob me'yorlariga rioya etish va yolg'on xabarlarini aniqlash bo'yicha bilim berish zarur.

Beshinchi, **ijtimoiy adolat va shaxsiy mas'uliyat uyg'unligini ta'minlash** kerak. Qadriyatlar faqat shaxsga qo'yiladigan talablar sifatida emas, balki ijtimoiy institutlar faoliyatida ham namoyon bo'lishi lozim. Insonlarning ta'lim, mehnat va ijtimoiy hayotdagi imkoniyatlarini kengaytirish, qonuniy huquqlarini hurmat qilish hamda adolatli munosabatlarni rivojlantirish qadriyatlarga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi.

Oltinchi, **milliy merosni zamonaviy talqin qilish** zarur. Tarixiy va madaniy merosni o'rganish uni shunchaki takrorlash bilan cheklanmasligi, balki bugungi muammolarni anglash va yechishda undan qanday foydalanish mumkinligini ham ko'rsatishi kerak. Shu tariqa milliy o'zlik va zamonaviy taraqqiyot o'rtasida mazmunli bog'liqlik yuzaga keladi.

Ushbu yo'nalishlarning samaradorligi ularning kundalik hayotda qanday namoyon bo'lishi bilan belgilanadi. Qadriyatlar amaliy xatti-harakatlar, ijtimoiy institutlar faoliyati va insonlar o'rtasidagi munosabatlarda izchil namoyon bo'lgandagina jamiyat taraqqiyotining mustahkam ma'naviy asosiga aylanadi.

Xulosa

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy-falsafiy qadriyatlar insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, jamiyatni birlashtiruvchi va ijtimoiy rivojlanishga yo'nalish beruvchi muhim omil hisoblanadi. Adolat, erkinlik, inson qadr-qimmati,

halollik, mas'uliyat, bag'rikenglik va o'zaro ishonch kabi qadriyatlar jamiyatning ma'naviy barqarorligi hamda ijtimoiy hamkorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashuv va raqamli transformatsiya qadriyatlarning mazmuni va namoyon bo'lish shakllarini o'zgartirmoqda.

Ushbu jarayonlar yangi imkoniyatlarni yaratishi bilan birga, axborot madaniyati, ijtimoiy tenglik, shaxsiy mas'uliyat va madaniy o'zlikni saqlash bilan bog'liq vazifalarni ham yuzaga chiqaradi. Shu sababli zamonaviy jamiyatning taraqqiyoti an'anaviy qadriyatlarni mutlaq o'zgarmas holatda saqlash yoki ularni butunlay rad etish bilan emas, balki ularning mazmunini zamonaviy ehtiyojlar va umuminsoniy tamoyillar bilan uyg'unlashtirish orqali ta'minlanadi.

O'zbekiston jamiyatida oila, mahalla, ta'lim, mehnat va fuqarolik faolligi orqali ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Bunda ma'naviy tarbiya amaliy adolat, qonunlarga hurmat, teng imkoniyatlar va shaxsiy mas'uliyat bilan birga olib borilishi lozim. Qadriyatlarning hayotiy kuchi ularning shior sifatida e'lon qilinishida emas, balki insonlarning kundalik faoliyati va ijtimoiy institutlar amaliyotida namoyon bo'lishidadir.

Umuman olganda, zamonaviy jamiyatning barqaror va insonparvar taraqqiyoti iqtisodiy hamda texnologik yutuqlarni ma'naviy yetuklik, ijtimoiy ishonch va inson manfaatlariga yo'naltirilgan rivojlanish bilan uyg'unlashtirishni talab etadi. Ijtimoiy-falsafiy qadriyatlarni chuqur anglash va ularni amaliy hayotga tatbiq etish esa ushbu maqsadga erishishning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sen, A. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
2. Durkheim, É. *The Division of Labor in Society*. Translated by W. D. Halls. New York: Free Press, 1997.
3. UNESCO. *Universal Declaration on Cultural Diversity*. Paris: UNESCO, 2001.
4. United Nations. *Universal Declaration of Human Rights*. Adopted by the United Nations General Assembly, 10 December 1948.
5. Rawls, J. *A Theory of Justice*. Revised edition. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
6. Castells, M. *The Rise of the Network Society*. 2nd edition, with a new preface. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.